

NYA ARGUS

2009

Hundraandra årgången

Nr 3

Minervas uggle på en grekisk eurosland. Foto: Trygve Söderling

Kommentarer:

Universitetsstyrning och bonusprogram

Universitetsrevolt

<i>Ilkka Niiniluoto</i>	Universitetsreformen siktar mot framtiden
<i>Pekka Sulkunen</i>	Vändpunkter inom forsknings- och högskoleförvaltningen
<i>Susanna Fellman</i>	Universitetslagen och den nationella innovationsstrategin
<i>Thomas Wallgren</i>	Autonomi eller systemkolonisation?
<i>Kristian Donner</i>	Det frågets blott, det gavs ej svar
<i>Clas Zilliacus</i>	Futuristisk föda
<i>Tom Söderman</i>	Då rektor Therman åkte på pappas cykel till Krigsansvarighetsdomstolen
	Teater:
<i>Nalle Valtiala</i>	En stilliserad Fröken på Svenskan

REDAKTION:

Huvudredaktör Trygve Söderling

Redaktionssekreterare Barbro Enckell-Grimm

Niklas Bruun, Kristian Donner, Susanna Fellman, Nils Erik Forsgård, Barbro Holmberg, Martina Reuter, Tom Sandlund, Folke Stenman, Charlotte Sundström, Ingmar Svedberg, Tom Söderman, Clas Zilliacus, Tom Östling

Manuskript till Trygve Söderling, Broholmsudden 3 C 21, 00530 Helsingfors, tfn 7592 592

Barbro Enckell-Grimm, Linnankoskigatan 24 A 1, 00250 Helsingfors, tfn 406 345 (fm, kväll) fax 406 934

Prenumerationer, honorar och arvoden: Barbro Enckell-Grimm, Linnankoskigatan 24 A1, 00250 Helsingfors

E-post: nya.argus@kolumbus.fi

[http:// www.kolumbus.fi/nya.argus](http://www.kolumbus.fi/nya.argus)

PRENUMERATIONS- och ANNONSKONTOR:

Postbox 52, 00251 Helsingfors. *Prenumerationspris:* 1/1 år 40 € 1/2 år 25 € , i Sverige 1/1 år 400,- Skr, 1/2 år 250,- Skr.

Annonser: 1/1 sida 100 € 1/2 sida 70 € 1/4 sida 50 €

Sampo 800014-102076; Sparbanken Aktia, checkräkning 405511-13963

BIC: PSPBFIHH SWIFT: FI10 8000 1400 1020 76.

I detta nummer medverkar:

<i>Trygve Söderling</i>	huvudredaktör för Nya Argus, Helsingfors
<i>Niklas Bruun</i>	professor vid Helsingfors universitet och Svenska handels- högskolan, Helsingfors
<i>Kristian Donner</i>	professor i zoologi, Helsingfors
<i>Susanna Fellman</i>	docent i ekonomisk och social historia, Helsingfors
<i>Michel Grünstein</i>	ekon.mag., frilansjournalist, Helsingfors
<i>Ilkka Niiniluoto</i>	kansler vid Helsingfors universitet, Helsingfors
<i>Martina Reuter</i>	akademiforskare (redaktör för detta nummer), Helsingfors
<i>Pekka Sulkunen</i>	professor i sociologi, Helsingfors
<i>Tom Söderman</i>	Ambassadör, Helsingfors
<i>Thomas Wallgren</i>	docent och prefekt för filosofiska institutionen, Helsingfors
<i>Nalle Valtiala</i>	modersmåslärare, författare, Grankulla
<i>Clas Zilliacus</i>	professor emeritus, Åbo

Hösten 2008 föreslog Tom Sandlund att Nya Argus skulle göra ett temanummer om universitetet. Det här numret tar avstamp i debatten om förslaget till en ny universitetslag.

Visdomen pryder Greklands eurosant. Bilden av Minervas uggla härstammar från ett atenskt silvermynt, värt fyra drakmer, som präglades under 400-talet, från och med 510 f.Kr.

Kommentarer: Niklas Bruun

Universitetsstyrning och bonusprogram

Den aktuella universitetsreformen innehåller många principiella nydaningar. Trots att debatten kring och kritiken mot reformen småningom tagit fart finns det ett flertal centrala frågor som behandlats relativt ytligt såväl av reformens påskyndare som dess motståndare.

En sådan fråga gäller hur universiteten borde ledas och styras. Debatten har framförallt gällt externa styrelsemedlemmar och deras majoritet i universitetens styrelse framöver (enligt förslaget hälften + ordförande). Undervisningsministeriet har hävdat att internt universitetsfolk i styrelsen representerar inskränkta särintressen, medan motståndarna har försvarat universitetens grundlagsfästa självstyrelse och sett den interna representationen som ett äkta uttryck för klassisk akademisk autonomi.

Mindre uppmärksamhet har fästats vid rektors förändrade ställning. Rektor ska framöver väljas av styrelsen, inte av valkollegiet. Och styrelsen kan också entlediga rektor då det föreligger en grundad orsak här till. Styrelsen sitter däremot stadigt, styrelseledamot kan endast entledigas på förslag av styrelsen själv genom beslut av valkollegiet.

I den nya modellen har rektor alltså degraderats till ett slags verkställande direktör som förklarar de strategiska riktlinjer och beslut som styrelsen fattar. Rektor är styrelsens handgångna

man, han representerar inte mera universitetssamfundet och han leder inte heller längre verksamheten som tidigare. I framtiden kan varken rektor, fakultetsdekanus eller enhetschef verka inom universitetsstyrelsen.

Universitetsledamöterna i styrelsen ska väljas av de grupperingar de representerar. Grupperna är tre: professorerna, övriga lärar- och forskarkategorier samt studerande. Styrelseledamöterna väljs nu direkt av respektive gruppering. Istället för att universitetskollegiet kunde välja vidsynta personer inom ramen för en viss jämn fördelning utses representanterna inom grupperna. Undervisningsministeriet har på denna punkt infört ett valsysteem som understryker styrelseledamöternas intresseanknytning. Universitetsfolk som har vida vyer och som kan åtnjuta stöd bland många grupper är däremot bannlysta i framtiden som styrelseledamöter vid sitt eget universitet.

Styrelsemodellens förebild och bakgrund är uppenbar för var och en som följt debatten om god bolagsstyrning eller "corporate governance", som varit intensiv både inom EU och USA sedan de stora skandalerna strax efter millennieskiftet (Enron, Parmalat mm.). Det som nu införs i finska universitet är den anglosaxisk-amerikanska synen på hur företag (särskilt storföretag) ska ledas och styras. Utgångspunkten

är att ägarintresset är det primära och att det bäst kan tillvaratas inom en modell där företagsägarna ses som huvudmän och bolagsledningen som deras redskap. Problemet har varit att bolagsledningen, särskilt VD kunnat tillgodose sina egna intressen framom ägarnas. Därför har man i olika corporate-governance-koder, EU- och OECD-rekommendationer m.m. betonat vikten av oberoende styrelseledamöter som kontrollanter och motvikt till VD. Och inom ramen för denna modell har man också ansett att VD inte bör vara styrelsemedlem eller åtminstone inte styrelseordförande.

Den nya förvaltningsmodellen för universiteten är uppenbart hämtad från dessa "corporate governance"-modeller. Det är naturligtvis problematiskt att automatiskt överföra styrelsemodeller från det privata näringslivet till universiteten och redan i den s.k. Jääskinen-Rantanen-rapporten (som varit en utgångspunkt för universitetsreformen) var de två utredningsmännen djupt oeniga på denna punkt. Rantanen ville ha en helt annorlunda modell med en starkare ställning för rektor.

Det ter sig något paradoxalt att man vill introducera denna förvaltningsmodell inom universiteten i en situation där modellen för bolagsstyrning uppvisar ett flagrant misslyckande inte minst inom finanssektorn. Misslyckandet har utgjort en av orsakerna till den rådande ekonomiska krisen. Flera seriösa analyser inom OECD och EU (Corporate Governance Forum) visar att de oberoende styrelseledamöterna med olika tillsynsfunktioner inte kunnat förhindra omfattande belönings- och bonussystem som bland annat har främjat ett

- ohämmat risktagande och icke fungerande riskkontroll
- kortsiktighet och manipulativt beteende
- excessiva och ogenomträngliga belönings-system och
- stora belöningar för misslyckanden eller normalprestationer.

Det står klart att detta monumentala misslyckande med bolagsstyrningen inte kan bortförklaras med den typ av bonuspopulism som lägger skulden på enskilda individers missbruk och me-

nar att systemet egentligen inte behöver reformeras. Den andra typen av bonuspopulism, som exempelvis den svenska regeringen Reinfeldt står för, där man helt vill förbjuda alla bonus i statsföretag ter sig också som en ytlig och kortsiktig lösning på ett problem som kräver strukturella lösningar.

I detta sammanhang finns ingen orsak att dess vidare diskutera corporate governance och bonusprogrammen, även om det kanske kan vara skäl att mana till försiktighet innan man introducerar dem i universitetsvärlden. Min poäng är enkel: erfarenheten visar att man inte ska hysa en alltför stark tilltro till vad utomstående experter kan tillföra en universitetsstyrelse. Det torde i praktiken vara upptagna personer som kommer i fråga och de kommer i allmänhet att se som sin huvuduppgift att stöda den rektor de själva valt. Detta kan fungera på gott och ont, riskerna finns naturligtvis i att vetenskap och utbildning är långsiktig verksamhet som inte kan inordnas i de parametrar styrelseproffsen är vana med och att den behövliga riskkontrollen vid universiteten kan vara av helt andra slag än i näringslivet.

Oberoende vad man tycker om universitetsreformens ledningsvisioner så står det klart att det finns lednings- och styrningsproblem inom universiteten. Det finns många exempel på att det kanske inte alltid är den bäst lämpade som väljs till dekanus eller enhetschef. Den underförstådda lösningen, som också universitetsreformen implicit bygger på, tycks vara att gå in för ett slags managerialism inom universiteten, där man tar in externa professionella ledare (gärna med doktorsexamen för att det ska se litet akademiskt ut) för att leda fakulteter och andra enheter. Det handlar alltså om samma utveckling som vi sett i exempelvis sjukhussektorn med varierande resultat. Självt är jag skeptisk till denna utveckling. Jag tror inte att externa "managers" kan få den respekt i organisationen som behövs för att nå resultat. Jag tror inte heller att ledare som inte själva brinner för verksamheten och är engagerade i den kan bli särskilt framgångsrika eller entusiasmera andra. Den stora frågan är därför hur vi på andra vägar kan öka professionalism och ledarskapsförmåga inom våra universitet.

4.5.2009

Universitetsrevolt

"It is sometimes said that society will achieve the kind of education it deserves. Heaven help us if this is so."

*Edward H. Levi,
rektor vid University of Chicago, 1969*

Hannah Arendt citerar Edward H. Levi för att backa upp sin kritik av idén att universiteten speglar det övriga samhället. Hon betonar att så varken är eller bör vara fallet; liksom rättsväsendet bör universiteten vara institutioner som står utanför samhällets omedelbara makt- och intressekamper. Arendts korta reflektion om universitetens autonomi ingår i en artikel om civil olydnad. Kontexten kan verka överraskande, men har flera naturliga orsaker, varav en är biografisk.

Arendt konfronterades med frågan om berättigandet av civil olydnad i samband med protesterna mot kriget i Vietnam, då hennes studenter ockuperade byggnader vid de universitet där hon undervisade, University of Chicago och New School for Social Research samt Columbia i New York. Frågan om universitetens autonomi aktualiserades då på flera olika sätt. I Chicago protesterade studenterna mot att universitetet gav ut information om enskilda studenter studieförfrågning och därigenom deltog i en strategi som befriade högpresterande studenter från att bli inkallade. Vid Columbia handlade protesterna inledningsvis om att universitetet syltat in sig i ekonomiska intressen med koppling till krigsindustrin.

Mest konkret handlade autonomifrågan om huruvida lärarkollegiet borde tillkalla polis för att låta tömma ockuperade föreläsningssalar. Det finns en anekdot som beskriver hur lärarna vid New School sammanträdde för att diskutera läget. Opinionen börjar luta mot att kontakta ordningsmakten när Arendt, som dittills suttit tyst, hettade till och avslutade diskussionen ge-

nom att säga: "For God's sake, they are students not criminals" (Kohn 2003, ix-x). Poängen är att om kollegiet vill förvalta och värna om universitetets självbestämmanderätt, bör lärarna gemensamt och utan yttre inblandning ta ansvar för sina studenters göranden och låtanden.

Universitetens autonomi anses av både förespråkare och kritiker vara den centrala frågan också när Finlands universitetslag som bäst skrivs om. Däremot råder det ingen enighet om vad autonomi betyder eller huruvida lagförslaget förstärker eller tvärtom försvagar universitetens självbestämmanderätt i förhållande till det övriga samhällets intresseanspråk. Kritiken av den nya lagen nådde för första gången över den nationella nyhetströskeln den 19 februari, när en demonstration avslutades med att en grupp bestående av främst studenter ockuperade förvaltningsbyggnaden vid Helsingfors universitet. Ockupationen genomfördes med utmärkt politisk fingertoppskänsla och avslutades med att studenterna bjöd rektor på kaffe när han kom på jobb följande morgon.

Att ockupera universitetsbyggnader är en symboliskt effektiv form av civil olydnad. Ockupanterna visar möjligast konkret vem universitetet sist och slutligen finns till för. Frågan om autonomi konkretiseras, inte minst därför att tröskeln att inkalla utomstående ordningsmakt är hög. I samband med årets ockupationer av förvaltningsbyggnaden och några veckor senare Helsingfors universitetets huvudbyggnad resonerade universitet ledning i samma banor som Arendt och beslöt att avvakta läget. Det skulle ha sett väldigt illa ut om rektor bett polisen bära ut egna studenter.

Den första demonstrationen och ockupationen gick av stapeln då regeringens lagförslag gavs till riksdagen och innebar en vändpunkt, som

omvandlade lagförslaget till en offentlig politisk fråga. Fram till dess hade förslaget snarast betraktats som undervisningsministeriets interna angelägenhet – inte minst av ministeriets egna tjänstemän. Universitetslagen har under vårvintern nått en både bredare och djupare offentlig synlighet än någon inblandad vågade hoppas – eller kunde frukta – i början av januari. Speciellt *Helsingin Sanomat* har relativt minutiöst följt med svängarna i debatten.

Det är uppenbart att den offentliga diskussionen skapat ett politiskt tryck. I skrivande stund behandlar riksdagens kultur- och grundlagsutskott lagförslaget. Enligt uppgifter i *Hufvudstadsbladet* (22.4) väntas grundlagsutskottet ge ett kritiskt utlåtande, som eventuellt explicit kräver att utomstående medlemmar inte ges majoritet i universitetens styrelser och fäster uppmärksamhet vid de juridiska problem som uppstår då universitetslärares tjänsteförhållanden ersätts med privaträttsliga arbetsförhållanden. Intervjuad av *Helsingin Sanomat* (5.4) berättar kulturutskottets ordförande Raija Vahasalo (saml.) å sin sida att utskottet hört 32 sakkunniga och siktar på att ännu höra lika många till. Avsikten är att höra ”alla saken berör”. Återstår dock att se om villigheten att lyssna enbart är ett led i samlingspartiets retoriska ”idél öra”-kampanj. Det är fullt möjligt att kulturutskottet väljer att inte ens höra grundlagsutskottets potentiellt kritiska ståndpunkter.

Kritiken av universitetslagen har fört samman många stämmor. Motorn har bestått av ett löst studentadministrerat nätverk, som också engagerat lärare och forskare. Studenterna har ackompanjerats av bland annat ett antal juridikprofessorer, som ifrågasatt både lagförslaget och lagberedningen. Det är utmärkande att de olika aktörerna har organiserat och uttalat sig oberoende av såväl studenternas som personalens etablerade intresseorganisationer. Med timtals oavlönat arbete och en budget baserad på frivilliga bidrag har en löst organiserad opposition nått en politisk genomslagskraft som personalförbunden och studentkårerna, med sin avlönade arbetskraft och etablerade informationskanaler, inte kunnat drömma om.

Speciellt personalförbundens oförmåga att trots kritiska utlåtanden i olika skeden av processen göra lagreformen till en offentlig politisk angelägenhet är i sig intressant. Dels kan man se detta som ett tecken på förbundens bristande

förankring. De har inte kunnat mobilisera den opposition som de facto existerat. På ett djupare plan kan det bero på att intressepolitik tenderar att komma till korta när det gäller frågor som liksom universitetslagen överskrider enskilda gruppintressen. En argumenterande, hållbar kritik har krävt åtminstone en vilja att se frågan ur ett helhetsperspektiv. Den mångstämmiga oppositionens styrka har varit förmågan att artikulera en helhetsuppfattning, som inte alltid varit renons på dissonans, men som just därför gjort lagförslaget till en genuint politisk fråga.

Då Hannah Arendt begrundade berättigandet av civil olydnad konstaterade hon att den som bryter mot gällande lag i första hand måste basera sin aktion på ett hållbart argument. Detta argument behöver inte stödas av befolkningsmajoriteten, men Arendt betonar att det krävs en grupp, en märkbar minoritet, som instämmer i argumentet och ställer sig bakom aktionen. Hon kopplar på ett intressant sätt frågan om civil olydnad till frågan om minoritetsskydd. Under vissa omständigheter kan civil olydnad vara ett berättigat sätt för en minoritet att försvara sina rättigheter och/eller intressen.

Frågan om minoritetsskydd aktualiseras också när man granskar universitetslagen ur universitetssamfundets synvinkel. Både i offentligheten och i den interna debatten har det kivats om hurvida en majoritet av samfundets medlemmar stöder lagförslaget eller inte. Man kan fråga sig hur mycket vare sig lagens förespråkare eller kritiker vinner på en knapp majoritetsställning. Fokus kunde hellre riktas på argumentens hållbarhet.

I sin av regeringen föreslagna form ändrar den nya universitetslagen den juridiska grunden för personalens anställningsförhållanden. Samtidigt föreslås att personer rekryterade utifrån skulle ges majoritetsposition i universitetets styrelse. Sett inifrån universitetet motsvarar dessa förändringar av verksamhetsvillkoren snarast en grundlagsreform. Man kan på goda grunder fråga sig om man inte borde kräva att 2/3 av universitetssamfundet entydigt stöder den nya lagen för att reformen ska kunna anses demokratiskt genomförd.

24.2.2009

Källor

Arendt, Hannah, ”Civil Disobedience” i *Crises of the Republic* (New York: Harcourt, 1972).

Kohn, Jerome, ”Introduction” i Hannah Arendt, *Responsibility and Judgment* (New York: Schocken Books, 2003).

Porthanias tak 19.2.2009. Studenterna Pijatta Heinonen och Ilari Aula inleder den första demonstrationen mot förslaget till ny universitetslag. Foto: Asmo Saarikoski

Universitetsreformen siktar mot framtiden

I Finland har man länge förberett en reform, med vars hjälp man försöker förbättra universitetens förutsättningar att förverkliga sina grundläggande uppgifter samt att främja det samhälleliga välbefindandet. I bakgrunden till detta står den internationella konkurrensen mellan universiteten och samarbetets ökade utmaningar samt EU:s och Finlands vilja att betona forskning och utbildning som strategiska framgångsfaktorer.

Startskottet för reformen utgjordes hösten 2005 av rektorsrådets manifest, i vilket man krävde att universiteten skulle frigges från det trängda läget i det statliga räkenskapsverket, samt av Niilo Jääskinens och Jorma Rantanens utredningsmanarapport hösten 2006. I regeringsprogrammet för Matti Vanhanens andra regering våren 2007 lovade man att universiteten kan ha ställning som offentligrättslig juridisk person eller privaträttslig stiftelse, men samtidigt förutsattes en reform av universitetens förvaltning och beslutssystem.

Förslaget till en ny universitetslag gavs, efter många utlåtanden, till riksdagen i februari 2009. Enligt lagen kommer universitetens ekonomiska handlingsfrihet att öka. I synnerhet får universiteten en ställning de tidigare saknat, nämligen den som arbetsgivare, varvid de gamla statliga tjänsterna förvandlas till anställningsförhållanden. Staten finansierar fortfarande universitetens grundläggande funktioner med beaktande av den indexbundna höjda kostnadsnivån. Universiteten får också två tredjedels ägarandel av de fastigheter de använder.

Motståndarna har haft farhågor om att universitetens autonomi försvinner och universiteten offras "på businessvärldens altare". Det finns emellertid inget underlag för sådana hotbilder i lagförslaget. Även om universitetens möjligheter till anskaffande av kompletterande finansiering förbättras, kommer man aldrig att förvandla

Finlands universitet till affärsinrättningar, vars resultat mäts i euro. Universitetens grunduppgifter definieras enligt lag i sin tidigare utformning. Friheten när det gäller forskning och utbildning garanteras även i fortsättningen i grundlagen. Trepartsförvaltningen bevaras i kollegiet och i fakulteterna. Förvaltningen, som ansvarar för strategin och ekonomin i det offentligrättsliga universitetet, leds till hälften av en trepart, medan valet av de utomstående förtroendevalda, som representerar en mångsidig erfarenhet, hör till universitetskollegiets övervägande och beslutanderätt. Rektor utses å sin sida av regeringen.

Sent omsider vaknade en proteströrelse till liv och den krävde extra tid eller att lagförslaget skulle stoppas. Lagen har kritiserats för att vara alltför förhastad och den ekonomiska recessionen sägs ha urholkat reformen. Sett ur förnyarnas aspekt vore det däremot ett verkligt skräckscenario om lagen stoppades. Det skulle innebära en förlust av ett historiskt ögonblick, att universiteten stelnade under statskoncernens styrning, pressat av produktivitetsprogrammet. Statens löften om grundfinansiering och överflyttning av fastighetsinnehav skulle rinna ut i sanden. De alternativ som universiteten skulle stå inför vore stagnation och nedförsbacke.

I lagförslaget, som för närvarande behandlas i riksdagen, finns det fortfarande kontroversiella punkter. Stiftelseuniversitetens förhållande till grundlagen väntar fortfarande på en lösning. Fackorganisationerna, som försvarar sina egna medlemmars position och intressen, har fortsatt debatten om förvaltningens sammansättning och bevarande av tjänsterna. Studentkårerna motsätter sig det försök, enligt vilket studerande som kommer från länder utanför EU, inom vissa magisterprogram skulle vara tvungna att erlägga terminsavgifter. Det största oppositionspartiet har

kommit med ett eget skuggförslag. Såsom brukligt i en fungerande demokrati, hör kulturutskottet olika parter. Målet är att lagen får sin slutliga utformning och godkänns före sommaren.

De som förnyar och de som bromsar bedömer läget om förändringsbehoven och förvaltningslösningarna på olika sätt, men – åtminstone utgående från de livliga debatterna som förts vid Helsingfors universitet – har de till stor omfattning en ge-

mensam värdegrund. Båda parterna anser det vara utomordentligt viktigt att universitetet bevarar sin oberoende ställning som främjare av forskning och utbildning. Detta föranleder en optimistisk tro på att universitetsfolket, efter en lyckad övergångsperiod, energiskt kan arbeta vid ett finländskt bildningsuniversitet för en gemensam framtid.

Ilkka Niiniluoto
(övers. *Ulla Pedersen*)

Vändpunkter inom forsknings- och högskoleförvaltningen

I vetenskaps- och högskolevärlden lever man i de omvälvande förändringarnas tid. Det finns säkert goda skäl därtill; för cirka tio år sedan var ju universitetsmiljön en märklig relik, där ädla principer om värdesättande av resultat, forskningens autenticitet och ett omhuldande om prominenser samt en effektiv hängivelse inför sitt kall, ofta stod i bjärt kontrast till den byråkratiska och nyckfulla verkligheten. Jag tillhör dem som tycker att det finns mycket positivt och nödvändigt i utvecklingen. Men nu verkar vi ha kommit därhän att man kan börja skönja både framtidens stora linjer och vad det hela egentligen handlar om.

Om allt detta lönar det sig inte att fråga dem, som nu håller på att verkställa dessa reformer; för universitetens del universitetsledningen och undervisningsministeriet. Förespråkarna för reformen anför utmärkta och övertygande principer, och jag kan inte se något skäl till att betvivla deras uppriktighet. Det är utmärkt om universiteten får ökad ekonomisk autonomi; det är utmärkt att de själva får välja sin ledning. Som rektorerna och kanslerna betonat gång på gång: det är bättre att universiteten själva bestämmer över sina lönesystem, jämfört med det sätt på vilket ministerierna trummade igenom det nya lönesystemet (UPJ). Och det är naturligtvis bra att universiteten kan förvalta sina tillgångar och lokaler. Det är likaså utmärkt att det kommer in "utomstående" i ledningen, det vill säga personer vars beslut inte drabbar dem själva direkt eller indirekt, via kolleger. Det är allmänt känt att en stelbenthet i vårt universitetsväsen har varit att de organ som fattar beslut bara handlat i eget intresse och saknat förmåga att bilda sig en strategisk helhetssyn.

Men kritikerna har också något viktigt att säga. För dem som är på den motsatta sidan är proble-

met emellertid att de öser alla sina bekymmer över detta ena problem. De klagar över osäkra arbetsförhållanden, de bekymrar sig över de samhällsvetenskapliga och humanistiska områdena och de små läroämnenas framtid, över universitetsdemokratins representativitet, de motsätter sig tanken att tjänsteförhållanden blir anställningsförhållanden, de diskuterar rentav vilken kompetens man ska kunna kräva av universitetets rektor. Visserligen finns det anledning att vara noga även när det gäller reformer av den inre organisationen på universiteten, men de är ju inte i sig frågor som kommer att regleras i lag utan handlar snarast om omständigheter – universiteten kan och bör också ordna sitt arbete och sin administration så att de är konkurrenskraftiga både i den nationella och i den internationella kampen om en plats i det akademiska solsystemet.

Tre grundfrågor

Men det finns ändå bara tre viktiga frågor, som det råder osäkerhet kring när det gäller verkställandet av den nya universitetslagen. För det första: kommer produktivhetsprogrammet efter lagreformen att gälla universiteten? För det andra: kommer den resultatorienterade styrningen från ministeriet att fortsätta, och i så fall i vilken form? För det tredje: vad menas med "grundfinansiering", som man lär ska säkerställa åtminstone under denna regeringsperiod (och det är ju ganska lätt att lova, den är ju nästan över när lagen träder i kraft).

På den första frågan gav kansler Ilkka Niiniluoto följande svar, när han tillfrågades under ett samrådstillfälle på Gamla Studenthuset den 3 februari 2009: "Nej, det kommer det inte att göra, inte när det gäller personalantalet". Vad den där gåtfulla preciseringen innebar, förblev oklart i diskussionen, men manne det inte hänvisar till

förverkligandet av produktivhetsprogrammet i pengar. Universiteten får alltså mera grundfinansiering, som utlovat, men det tas tillbaka med ränta i form av ett produktivhetsprogram. Nåja, det är trots allt bättre än att ministeriet – i det här fallet finansministeriet – skulle sätta ett tak för hur mycket forskningspersonal universiteten fick anställa med hjälp av extern finansiering.

På den andra frågan har juridiska fakultetens dekaner Jukka Kekkonen, Kai Kalima och Niklas Bruun framfört några skrämmande misstankar. Enligt dem kommer ministeriets resultatorienterade styrning inte alls att försvinna och inte ens att minska, utan tvärtom öka och kommer att innehålla ”övriga utbildnings- och vetenskapspolitiska mål” (andra än examina och övriga mätbara resultatkriterier). Universitetens ställning som förhandlingspart försvagas i den paragraf som fastställer att såvida ett avtal inte uppnås, beslutar ministeriet självt om universitetets – alltså det enskilda universitetets – kvantitativa och kvalitativa mål. Den resultatorienterade styrningen slår alltså med hård hand både mot hela universitetsväsendet och mot varje universitet för sig. Dessutom är det meningen att man beslutar om de där övriga målen i regeringsprogrammet! Statsministern och finansministern är alltså de som står i ledningen för den finländska vetenskapspolitiken, inte endast för sektorsforskningens del, vilket redan var beslutat, utan också som vägvisare för den akademiska forskningen. Se upp lärare och forskare, se upp blivande rektorer!

Dekanerna vid juridiska fakulteten kan ha rätt i sina farhågor att det i lagen stipulerade s.k. universitetsindexet kommer att bli en nedskärningsautomat för universitetens budgetfinansiering. De uppmuntrande talen om säkerställandet av en ”grundfinansiering” är även annars oklara. Vanligtvis avser man med det den nuvarande nivån av budgetfinansieringen. Men det är ju ingen grundfinansiering. Om målen och uppgifterna växer och de dessutom innehåller andra utbildnings- och vetenskapspolitiska mål, som definieras i regeringsprogrammet, kan man naturligtvis inte säga att finansieringen tryggas, även om den skulle bibehålla sin nuvarande storlek. Termen grundfinansiering borde definieras i förhållande till rimliga produktionskostnader för någon grundfunktion, till exempel undervisningen, varvid den kompletterande finansieringen skulle vara den som kom-

mer från Finlands Akademi, TEKES, EU, möjligtvis från Delegationen för sektorsforskning, fonder, företag och andra källor, efter konkurrens. Alla vet att så som grundfinansieringen definieras nu, är den verkligen inte tillräcklig. Av den utredning över tjänster som Westermarcksamfundet lät göra (se medlemstidning 1/2008) framgick det att för varje lärare i sociologi finns det i genomsnitt 28 grundexamensstuderande i Finland. Med sådana siffror når man aldrig i livet några placeringar på listor över toppuniversitet, och sedan får innovationsstrategierna i universitetsprogrammen säga vad de vill!

Om någon politiker läser detta och vill säkra grundförutsättningarna för en finländsk innovations- och utbildningspolitik, dvs. högskoleväsendets framtid, uppmanar jag till krav på följande enkla ändringar i riksdagsbehandlingen av universitetslagen.

1. Som självständiga rättssubjekt omfattas universiteten inte av statens produktivhetsprogram, vilket privata företag heller inte gör, även om de åtnjuter statlig finansiering för forskning och produktutveckling.
2. Universiteten befrias helt från den resultatorienterade styrningen. Konkurrensen om den kompletterande finansieringen och bedömningen av de sökande är en tillräcklig garanti för att universiteten följer riktlinjerna för innovationspolitiken i sina egna strategier – om de är värda det.
3. Säkerställandet av grundfinansieringen integreras i lagen och definieras på ett sådant sätt att den innebär tillgängligt budgetanslag för undervisningen åtminstone på nuvarande nivå (det var dekanerna på juridiska fakulteten som föreslog detta, så det är säkert lätt att få sakkunnig handledning vad gäller utformning av lagtexten).

Vad handlar det om?

Tillsvidare har jag hört talas om de forsknings- och universitetspolitiska reformerna antingen som separata frågor eller som en del av ”innovations- och forskningsstrategin”, där man ibland si, ibland så lägger ut texten om tron på forsknings- och utvecklingsverksamhetens välsignelse och behov och regeringens beslutsamhet att stödja den för att upprätthålla och främja konkurrenskraften i Finland – läs: inom ekonomin.

Men det handlar om en helhet, där universiteten är den centrala aktören, men där också sektorsforskningen, näringslivets, organisationernas och olika andra forskarorganisationer, deltar. Den tredje parten utgörs av finansieringssystemet, inklusive Tekes och Finlands Akademi, som man just nu utformar en ny lag om. Den fjärde parten består av ministerierna, kommunerna och företagen, alltså de som beställer och använder forskningskunskapen. Grovt indelat förverkligas den nuvarande omfattande omläggningen på tre fronter: på universiteten, inom sektorsforskningen och i finansieringssystemet.

En omfattande reform av hur man beräknar och fördelar helhetskostnaderna för forskningsprojekt har redan införts. Enligt det nuvarande etablerade systemet förbinder sig universitetens institutioner att erbjuda de sökande arbetsutrymmen och övrig infrastruktur om finansieringen beviljas. I gengäld får de sin del av den andel av projektens totalkostnad som finansierarna – alltså t.ex. Finlands Akademi – betalar ut. Inom kort kommer åtagandet att förutsätta att universiteten i själva verket även investerar av sina egna pengar i alla projekt. Rektorerna skickar en anvisning till dekanerna och prefekterna om storleken på de summor de varje år kan förbinda sig till. Från rektors sida bör frågan övervägas utgående ifrån vad som definieras som universitetets prioritet i regeringsprogrammet och i resultatförhandlingarna från ministeriets sida. Sedan har prefekterna inte längre möjlighet att godkänna alla de ansökningar som går från institutionen till finansierarna. Den fria konkurrensen om forskningsfinansieringen som nu råder mellan forskare och forskargrupper, blir centralstyrda forskarstrategier inom universiteten, fakulteterna och institutionerna och de styrs i sista hand av statsrådets innovations- och forskningspolitiska program.

Även om det ser så ut, är reformerna inom finansieringsstödet och universitetslagen inte ett resultat av forsknings- och innovationspolitiskt övervägande. I själva verket har de väldigt lite att göra med vetenskapspolitik. De är den konsekventa följderna av reformerna inom den offentliga förvaltningen, som har förverkligats mera ändamålsenligt i Finland än i något annat OECD-land under de senaste tjugo åren, allt sedan Holkeris regeringsprogram 1987. Landets regering ställer upp målen, skaffar riksdagens

godkännande, gör upp program för genomförande av projekten och ställer upp mål för ministerierna. Ministerierna utformar programmen till projekthelheter, som upphandlas och genomförs av någon, som med sin inre organisation ansvarar för att målen uppnås. Systemet är inriktat på effektivitet, systematik, transparens, kostnadsstyrning, flexibilitet och verkningfullhet. Nu förverkligas projektsamhället i övermått även i den akademiska världen.

Inom förvaltningsforskningen är detta alltså inget märkvärdigt. Men när det gäller vetenskap och teknologi blir en sociolog desto mera förvånad över den extrema hierarki som utvecklas inom systemet. Experter inom teknologipolitik och företagsledning, som till exempel Manuel Castells och Luc Boltanski, har försäkrat för mig att kapitalismens segerrika revolution inom ICT, som fick världsekonomin att vända på 1970-talet, grundade sig på sammanbrott inom de hierarkiska ledningssystemen, som istället ersattes av en decentraliserad småföretagsamhet. Den har en beredskap för företagande och utrymme för misstag, när riskerna är små, men det finns också möjligheter till stora framgångar, i stil med Bill Gates. Utan en nätverksstruktur som saknar en fungerande helhetsplan skulle varken Silicon Valley eller Nokia vara möjliga. Nu förenar man forsknings- och innovationssystemet med ett ledarskap, som snarare hänsyftar på en företagsledning för storindustrin, kopierad från massarméerna under början av förra seklet, än på Silicon Valley. Det set ut som om man förbereder sig på en landstigning i Normandie och inte på vetenskapliga genombrott.

Ingen verkar diskutera de här frågorna. Alla reformprojekt rullar vidare på sina håll, väjer undan för förändringar inom sina egna gränser, och ingen egentligen vetenskapspolitisk debatt drivs. I samband med universitetslagen och universitetens organisationsreformer talar man länge och väl om ledarskap. Helheten utvecklar sig mot ett tidigare sällan skådat hierarkiskt resultat. Ändå måste jag ställa frågan: är det någon som leder detta?

Pekka Sulkunen

En finskspråkig version av texten har publicerats som ordförändens spalt i Westermarck-samfundets medlemsbrev.

(Övers. Ulla Pedersen)

Universitetslagen och den nationella innovationsstrategin

7) Vårt forsknings- och högskolesystem utvecklas till en internationellt konkurrenskraftig utvecklingsmiljö för kompetenser och innovationer.

Universitetens och forskningsinstitutens forskningskapacitet stärks med beaktande av prioriteringarna i den nationella innovationspolitiken. Den universitetsreform som är under beredning genomförs snabbt och forskningsinstitut och högskolor organiseras i betydligt större enheter som är moderna i fråga om ledning, förändringsförmåga, resurser och administration. Samarbetet mellan universitet och forskningsinstitut intensifieras.

Universitetens styr- och finansieringssystem reformeras så att de stöder växelverkan mellan universiteten, näringslivet och det övriga samhället.

Källa: Punkt 7 på åtgärdsprogrammet i Förslag till Nationell Innovationsstrategi 12 juni 2008

Följande citat är taget ur förslaget till ny nationell innovationsstrategi, som utarbetades av en arbetsgrupp under ledning av f.d. överdirektören för Sitra – och nu Nokia-direktören – Esko Aho, och som överlämnades till arbets- och näringsministeriet i juni 2008. Pekka Sulkunen berör i sin artikel här invid att förslaget till ny universitetslag bör ses som en del av de större utbildnings-, forsknings- och innovationspolitiska mål, strategier och program som utarbetats under de senaste åren. Jag tar här upp tråden och studerar närmare vad den nya innovationsstrategin egentligen säger om universitetens roll. Citatet ovan visar tydligt på hur de innovationspolitiska målen ska utgöra grunden för undervisnings- och forskningspolitiken i framtiden.

Den finska forsknings- och utbildningspolitiken har genomgått stora förändringar efter den ekonomiska krisen på 1990-talet. Universiteten

har manglats genom den ena reformen efter den andra, alla har haft som mål att göra universiteten och högskolorna mera konkurrenskraftiga och att höja kvaliteten på utbildning och forskning. Satsningarna på F&U och högre utbildning har ökat kraftigt under de senaste decennierna. Och bra så!

Beslutsfattarna har förnöjda kunnat notera att satsningarna har haft gynnsamma effekter. Finland anses idag vara ett av de mest konkurrenskraftiga länderna i världen och ett modelland för utbildning, innovation och teknologi. Politiken har alltså varit den rätta. Men nu är man orolig för att trenden håller på att svänga. I den ökande globala konkurrensen måste man – som den dominerande retoriken lyder – ständigt skärpa sig, förnya sig på alla nivåer och på alla områden: man måste som Alice i Underlandet springa snabbare för att hålla sig på stället.

Som en följd av den offentliga debatten och de argument som framlagts från beslutsfattarhåll, har många inom forskarsamfundet uttalat sin oro över att man i framtiden i allt högre grad önskar prioritera vissa områden, och då främst sådana där nyttan från de finansiella satsningarna kan noteras snabbt, medan ”mindre nyttiga” områden kommer att få se sin situation kraftigt försämrad. Det är inte längre enbart humanister och samhällsvetare som är oroliga för sin framtid, utan fysiker, kemister och andra naturvetare som sysslar med tidsödande och resurskrävande grundforskning utan direkt tillämpbarhet börjar också bli oroliga.

Från beslutsfattarhåll har det visserligen upprepade gånger betonats att inget vetenskapsområde behöver oroa sig för sin ställning. Det är bara kvalitet som räknas. Då man läser innovationsrapporten noggrant framgår det emellertid tydligt att politiker och övriga beslutsfattare

anser att man i allt högre grad måste prioritera olika områden om man fortsättningsvis ska vara konkurrenskraftig: *För att vara framgångsrik, måste Finland vara en föregångare i världen inom utvalda delområden.* Frågan som läsaren då ställer sig är naturligtvis vem som har rätten att besluta vilka delområden landet bör satsa på? När man läser vidare i rapporten, framgår det att *ansvaret för verkställandet av strategin ligger hos alla genomförare av innovationspolitiken. Dessa bör i sin verksamhet ingående beakta strategins* [d.v.s. innovationsstrategin, förf.anm.] *grundläggande val.* Universiteten är sannolikt en av dessa ”genomförare”. Det skulle ju tyda på att universitetens roll stärks, men å andra sidan bör dessa ”genomförare” beakta de innovationspolitiska strategierna och målen. Universiteten ska alltså uttryckligen först och främst prioritera de innovationspolitiska målsättningarna – inte kvalitativt högtstående forskning.

Den övergripande ledningen av forsknings- och innovationspolitiken ska dessutom i allt högre grad ligga hos regeringen: *Statsförvaltningens koncernstyrning reformeras till en föregångare i världen när det gäller systemiska reformer. Det ekonomiskpolitiska ministerutskottet utvidgas till ett ekonomi- och innovationspolitiskt ministerutskott som ska vara ett forum för den strategiska ledningen av statskoncernen. Regeringsprogrammet utvecklas till ett dokument på strategisk nivå som klarare än tidigare stöder systemreformer.* Den politiska ledningen ses som en koncern, där den sk. ”koncernledningen” (regeringen) ska ha möjligheter att genomföra systemreformer snabbt, effektivt och ”smärtfritt”. Universitetens autonomi ser faktiskt inte alls ut att stärkas, utan tvärtom försvagas.

I belysning av detta program framstår universitetslagens övergripande målsättning tydlig: forskningen och vetenskapen ska ledas uppifrån enligt på förhand uppställda innovationspolitiska mål och universitetsförvaltningen måste därför reformeras. Strategin åberopar entydigt aktivare, flexiblare och effektivare styrning av universiteten. Det behövs mera ”ledarskap” på alla nivåer. Även finansieringen till forskningen ska sannolikt bli lättare att styra enligt ”resultat”, men inte som hittills på basen av kvaliteten i forskningen, utan främst på basen av hur de olika vetenskapsområdena uppfyller det innovationspolitiska programmet och dess mål. Vem sade att planekonomin var död?

Det finns i mina ögon fog för att vara ytterst orolig, inte bara för universitetens och vetenskapens, men också för landets framtid. Samtidigt som viktiga men med tanke på innovationsstrategin marginella forskningsområden kan komma att urholkas eller t.o.m. helt raseras, är risken för enorma felsatsningar ytterst stora. Detta finns det färskt exempel på, t.ex. den sorgliga bioteknikfloppen kring millenniumskiftet. Ekonom- och teknologihistoriker vet att teknik, innovationer, forskning och vetenskap är viktiga för ekonomisk tillväxt. Men historikerna vet också att innovationer och teknologisk utveckling är mycket svåra att styra. Forskningen söker själv sina vägar, och innovationer och nya tankar uppstår INTE som en följd av planläggning. Att universiteten också har en helt annan, bildande och kulturbärande uppgift tycks helt ha glömts bort. Men humanisterna och samhällsvetarnas roll är väl att vara garneringen på tårtan, som man plockar fram vid jubileer och festtal.

Susanna Fellman

Autonomi eller systemkolonisation?

Enligt regeringens proposition (RP 7/2009 rd) för den nya universitetslagen är universiteten den viktigaste delen av den finländska forskningsmiljön. I sitt program anmäler landets regering sin avsikt att höja kvaliteten i lagberedningen genom att mera än förr göra konsekvensbedömningar av lagförslagen i beredningsstadiet. Universitetslagen nämns som ett exempel.

När man läser propositionens motiveringar hittar man många anmärkningar om konkurrenskraft och forskning, om lagstiftningen för universitet i andra länder och diverse annat. Men man hittar ingenting systematiskt om lagens konsekvenser för forskningen. Ingenting. Att reformera universitetslagen utan att bry sig om vad förändringarna betyder för forskningen är som att skriva om skollagen utan att bry sig om vad som händer med skolorna. Det viktigaste saknas. Det här är enligt min bedömning den egentliga skandalen i regeringens proposition. Redan på grund av den är det önskvärt att riksdagen förkastar lagförslaget eller att den i varje fall remitterar den för ny beredning.

Det vittnar illa om kvaliteten på landets vetenskapspolitiska diskussion att vi inte heller i offentligheten har sett någon nämnvärd diskussion om hur vi kan vänta oss att forskningen i Finland påverkas om den föreslagna lagen träder i kraft.

Anhängare och kritiker har varit överens om att universitetens autonomi är viktig, så viktig till och med att universitetsreformens viktigaste mål måste vara att stärka autonomin. Ändå har det oftast förblivit oklart varför de olika debattörerna är för universitetsautonomi och vad de menar att den består i. De två bristerna hänger ihop.

Här vill jag anlägga några principiella synpunkter väl medveten om att universiteten alltid kommer att fungera i intim växelverkan med det övriga samhället. Strävan till autonomi för uni-

versiteten får inte leda till blindhet för det faktum att inte bara företagens utan också statens forskningsfinansiering alltid innehåller instrumentella element. Statens företrädare jämfört med företag, stiftelser, privata donationer m.fl. som garant för universitetens ekonomi har ytterst att göra med den enkla sanningen att staten, inte utan täckning i verkligheten, kan sägas fungera enligt principen ”en kvinna – en röst” medan marknadens princip är ”en dollar – en röst”.

Kärnan i autonomibegreppet är idén om upplöst eller rationell självbestämmande. Sokrates försvarstal innehåller en fortfarande oöverträffad artikulering av den här idén. De sokratiske samtalen på gator och torg institutionaliserades snart i Platons akademi. Åtminstone sedan dess har den västerländska upplysningen som teori och praxis formats i ljuset av idén om det fria samtalet mellan jämlikar som den bästa grunden för beslut om inriktningen för våra enskilda och gemensamma strävanden.

Föreställningen att universiteten, inte minst deras forskning och undervisning, helst borde utvecklas på basen av beslut som fattas kollegialt och internt är alltså gammal. Också idén att studenter och lärare alla hör till kollegiet har sin grund i autonomibegreppet. Det är alltså inte så att idén om självstyrda universitet skulle vara ett arv från Humboldts Berlin och den franska revolutionen. Arvet är mycket äldre än så.

Det kanske största enskilda misstag som ofta begåtts i debatten om universitetsreformen är att man förväxlat ett senare, avlett och enbart formellt-juridiskt autonomibegrepp med det som är den moraliska och rationella kärnan i begreppet. Bara i ljuset av det misstaget kan man fråga om faktum att regeringen föreslår att universiteten får en ny juridisk status sluta sig till att förslaget stärker universitetens autonomi.

Jag har annanstans (se t.ex. *Tiede & edistys* 1/2009), gått in på vissa detaljer i den "materiella" analysen av propositionens betydelse för universitetens autonomi. Här vill jag begränsa mig till några centrala iakttagelser. Som analytiskt verktyg föreslår jag att vi stöder oss på samtidsdiagnosen i Jürgen Habermas huvudverk *Theorie des kommunikativen Handelns*.

Habermas föreslår att människornas samliv regleras av tre krafter: makt (lagar och administration), marknad och solidaritet (kommunikativt handlande). I komplexa senmoderna samhällen är vi funktionellt beroende av makt och marknad. Idealet är en demokratisk reglering av maktens och marknadens kvantitet och kvalitet. Patologierna i den samtida samhällsutvecklingen analyserar Habermas som "kolonisation". Kolonisation inträffar när makt och pengar i högre grad än nödvändigt tränger ut solidariteten som det "styrmedel" som formar samhällsutvecklingen. Enligt denna analys är det typiskt för vår tid att vi ofta söker en lösning på samhälleliga problem genom att ändra balansen mellan makt och marknad. Man kan tänka på diskussionen om nordiska respektive anglo-amerikanska svar på utmaningarna i välfärdspolitikerna.

Universitetslagen öppnar på många sätt för marknadskrafternas ökade inflytande över utvecklingen av universitetet. Externa medlemmar i styrelsen (som kan komma, men inte behöver komma från näringslivet) är bara toppen på isberget. Det tunga, strukturella markandsinflytandet blir möjligt genom den diversifiering av finansieringsinstrumenten som lagen bereder vägen för. Egen företagsamhet, riktade donationer,

samfinansierade projekt, avgiftsbelagda magisterprogram, positiv koppling av statsfinansiering till annan finansiering med mera kan i tider av marknadsliberal hegemoni bli en Pandoras ask. Det måste inte gå galet, men det kan gå galet. Lagar borde fungera även under ogynnsamma förhållanden.

Lagförslaget är problematiskt även med tanke på kolonisation från "det andra hållet". Många av skrivningarna i propositionens sjätte kapitel ger staten möjlighet till styrning genom ensidiga beslut. Inte heller här är poängen den att lagen nödvändigt leder till statliga intrång på autonomin. Men den öppnar för stora möjligheter till kolonisering utifrån om de politiska förhållandena är ogynnsamma.

Kunskapspolitiken är i stöpsleven global. Detta beror inte minst på forskningens och kunskapens allt mera avgörande roll i konkurrensen mellan stater och regioner och i konkurrensen mellan företagen. Med tanke på detta skulle man gärna önska sig en universitetslag som stärker den moraliska och rationella kärnan i universitetens autonomi. Någon sådan lag har vi tyvärr inte i sikte.

Det bästa som kunde hända är att universitetsreformen skjuts upp. Näst bäst är att riksdagen gör ändringar i propositionen. Bland annat borde den centrala personalen kvarstå i tjänsteförhållanden, den interna majoriteten i styrelserna borde säkras och likaså rektors och dekanernas kollegiala ansvarighet. Problemet är att det finns många instrument för systemkolonisering i propositionen som man inte kommer åt med de här förbättringarna.

Thomas Wallgren

Det frågtes blott, det gavs ej svar

Det glada budskapet

”Det bästa som har hänt de finländska universiteten sedan de grundades.” Finansminister Jyrki Katainen (37 år, pol. mag.) och undervisningsminister Henna Virkkunen (36 år, fil. lic.) har sjungit i kapp för att övertyga kritiska akademiker om att de inte förstått universitetens, vetenskapens eller kanske sitt eget bästa. Diskussionen om universitetslagen baserar sig på missuppfattningar och kommer dessutom för sent. Allt har ju redan behörigen förhandlats fram med universitetens ledning.

Regeringen agerar enligt EU-politiska strömningar och bästa förstånd, men den informeras av universitetens egna företrädare. Det är deras roll som under processens gång framträtt i en allt märkligare dager. Diskussionen har blottlagt en ömsesidig misstro mellan ledningen och en stor del av universitetsfolket. Reformens förespråkare har velat se också det som ett tecken på att den nuvarande förvaltningen förtjänar att gå i graven. Ur en annan synvinkel kan det tas som en påminnelse om värdet av den kollegiala kontroll man nu vill offra. Inget förvaltningssystem kan garantera god ledning, men ju svårare det blir för universitetssamfundet att på egna villkor korrigera kursen och byta ut en dålig ledning, desto värre.

Man kan ha genuint olika syn på hur olika typer av universitet borde förvaltas, men inom den akademiska världen borde alla vara beredda att öppet och strikt artikulera sina ståndpunkter. Kritikerna har fört fram goda argument mot centrala delar av reformen. Svaret var länge en kompakt tystnad. I den mån tystnaden brutits, har kritiken bemötts med vad som i vetenskaplig slang brukar kallas ”handwaving” och delvis med simpla politiska debattgrepp. I stället för att argumentera har ledningen uppträtt som överhe-

tens redskap med uppgift att genomdriva politisk vilja uppifrån nedåt. Än mindre tycks man ha velat eller kunnat axla uppgiften att uppåt, för politiker och regeringstjänstemän, förklara vad som är unikt i Universitas jämfört med andra organisationer.

Bakgrund

Det finns ett dokument från mars 2007 som sannolikt ger en bra bild av vad universitetsledningen matat statsmakten med under reformprocessen (”Kannanotto Suomen yliopistolaitoksen uudistamiseen”, <http://www.helsinki.fi/lehdisto/raivio.shtml>). De prestigeladdade undertecknarna är två ekonomer (Bengt Holmström och Seppo Honkapohja), två representanter för tillämpningsorienterad molekylärbiologi (Olli Kallioniemi och Leena Palotie), Teknologiindustrins VD (Martti Mäenpää) samt Helsingfors universitets dåvarande kansler Kari Raivio (professor i perinatalmedicin). Resolutionen kunde vara passabel, om den begränsade sig till de tillämpade vetenskapsområden som undertecknarna företräder, men den blir ohjälpligen ganska stollig då den gör anspråk på att tala om högskoleväsendet som helhet. Grunden läggs av några närmast triviala iakttagelser om globalisering och Finlands splittrade högskoleväsende, plus en lista över punkter där landets universitetssektor antas underprestera (jämfört med vad?). Därifrån hoppar man till en rad *ad hoc*-slutsatser om vilka åtgärder situationen påkallar. Den underliggande idén är effektivare mobilisering av universiteten för det s.k. innovationssystemet och teknisk-ekonomisk konkurrenskraft. (Det är värt att minnas, att 80–85% av alla Finlands forskningsanslag redan nu går till tillämpad forskning.) Någon diskussion av universitetsväsendets uppgifter för en liten nation med ett

ganska speciellt språk (eller två) förekommer inte. Honnörsbegreppet "autonomi" associeras med statlig styrning på ett sätt som visar att dess betydelse här starkt avviker från vad många föreställer sig ("Profilering förutsätter effektivare ekonomisk styrning från undervisningsministeriets sida <och> ett stärkande av universitetens ekonomiska autonomi...") Dokumentet slutar med en karakteristisk kombination av mikromanipulation och stora ord:

"Universitetets förvaltning och särskilt rektor måste ha en stark och tillräckligt oberoende ställning. Det är möjligt bara genom en styrelse av utomstående. Detta tjänar även en bättre utbildning för studenterna och nationens framgång i framtiden."

Här menar man alltså att förvaltning och rektor måste vara tillräckligt oberoende av universitetssamfundet, inte av t.ex. statsmakten.

Bra och dåligt

Reformplanerna innehåller mycket som är allmänt omfattat, särskilt den (i princip) utökade ekonomiska autonomin. En taktik hos dem som vägrar diskutera innehåll har därför varit en "take it or leave it"-attityd. Kritik av specifika stadganden har utmålats som allmänt förändringsmotstånd med oanade konsekvenser. (Det här avslöjar eventuellt något om hur paketet manglats fram, ungefär som en fragil TUPO med statsmakten.)

Kritiken har dock gällt specifika bestämmelser om förvaltning och ledning som godtyckligt kopplats ihop med omvandlingen till offentligrättsligt samfund. I lagpropositionen och i universitetsledningens förslag till förvaltningsinstruktion har man konsekvent haft principen att all administrativ beslutsrätt koncentreras till linjeledare som inte väljs av eller är ansvariga inför några direkt valda organ (universitetskollegiet eller fakultets- och institutionsråd). Kollegiet väljer en styrelse som väljer rektor som utrustas med en företagsledares befogenheter och svarar enbart inför styrelsen. Dekaner och institutionschefer utnämns av sina resp. överordnade och rapporterar till dem. För säkerhets skull stipulerar lagförslaget dessutom i detalj om vad för slags styrelse kollegiet har rätt att välja. De representativa organen reduceras i förvaltningshänseende till diskussionsklubbar. Till detta ansluter sig separata men relaterade reformer

som alla syftar till att stärka ledningens grepp: omvandlingen av personalens tjänsteförhållanden till arbetsavtalsförhållanden, överföringen av Akademitjänster till universitetet och, kanske mest oroande, de nya reglerna för extern finansiering (se Sulkunens artikel).

Ingen av dessa förändringar hänger med någon nödvändighet ihop med den ekonomiska autonomin och försvararna har aldrig vågat diskutera dem "vid deras rätta namn". Påståenden om att det nya ekonomiska ansvaret rent tekniskt förutsätter ett "direktörssystem" har visats vara ohållbara.

Stora konsistoriets e-postdebatt

Emerituskansler Kari Raivio är en färgstark person som till skillnad från många andra inte fruktar att sticka ut huvudet. Han lyckades i början av februari kasta en brandfackla som fick en unik professorsdebatt att sent omsider blossa upp. I sitt provocativa svar på en kritisk insändare i Helsingin Sanomat skrev han: "Kan universitetet kantänka reformera och förnya sig utan kommandon uppifrån... Insändaren andades lös fraseologi och uppmålade hotbilder som inte har något med lagförslaget att göra. Hur skulle t.ex. forskningens och undervisningens grundlagsstadgade frihet vara hotad?"

Ja, det känns ju tryggt att veta att överhetliga kommandon inte kan hota frihet, då den är stadgad i grundlagen. Ännu tryggare hade det känts, om Raivio hade erkänt, att det finns ett problem här.

Professorsdebatten drevs originellt nog på Stora konsistoriets e-postlista, som närmast är avsedd för organiserande av jubileumsceremonier, men som nu togs i bruk som det enda gemensamma forum Helsingfors universitets professorer har. Eftersom pionjärerna var en handfull av "the usual suspects", beryktade från motståndet mot bl.a. UPJ och "kvalitetsarbetet" åren 2005-07, var det till en början lätt för lojalister att gömma sig bakom en högdragen tystnad eller uttalanden om "den låga nivån" på debatten och "ja, de där tycks ha tid med sånt". I längden började ändå allt fler professorer som tidigare varit relativt oengagerade förundra sig över att inga motargument dök upp. Då professorn i socialpolitik J-P Roos småningom genomförde en enkel enkät för att testa rektors lösa påstående att motståndet mot lagförslaget var helt marginellt, fann plötsligt en

del av de bråda anhängarna tid att debattera – inte reformens innehåll, utan huruvida Roos' undersökning uppfyllde vetenskapliga krav! Den och senare undersökningar visade i alla fall tydligt, att bara en liten del av professorerna stödde reformförslagen i deras dåvarande form.

På en dryg månad, från början av februari till mitten av mars, skrevs ungefär 120 inlägg i e-postdebatten, de flesta visserligen av en handfull smått heroiska aktivister. En liknande topp nåddes i april efter ett stormigt möte i Stora konsistoriet, där rektor vägrade tillåta ens en informell kartläggning av opinionerna. Det är svårt att kortfattat göra e-postdiskussionen rättvisa. Det framkom många goda synpunkter, och ett urval av de viktigaste inläggen kommer sannolikt att senare ges ut som en pamflett. Genomgående var att välmotiverade kritiska argument bemöttes av substanslösa motargument eller oftast inte alls. Må följande plock belysa tonen inte bara i e-postdiskussionen, utan också på andra fora. Då avsikten här inte är att maximera skvallervärdet, har namn angivits endast i undantagsfall.

Tébjudning i det akademiska Underlandet

Fråga: Hur kan det vara nödvändigt/acceptabelt att för en sakkunnigorganisation, vars autonomi är ett centralt värde, i lag bestämma att minst hälften av dess styrelse måste bestå av utomstående och att den högsta chefen måste vara utomstående?

Svar: – Det är ju bara bra att få in *utomstående* synpunkter.

– De utomstående kommer ju inte att vara utomstående, för alla arbetar ju för universitetets bästa.
– Också nu fungerar konsistoriet dåligt, för alla medlemmar är i praktiken fackföreningsrepresentanter.

– Nu då vi blir ansvariga för vår egen ekonomi måste vi få in ekonomikunniga i styrelsen. Inom universitetet finns ingen ekonomisk sakkunskap.

– Det ingår i regeringsprogrammet som en förutsättning för hela reformen (*Vilket är ett osant påstående. KD.*)

Fråga: Eftersom man upptäckt att man gjort ett misstag, varför kan inte universitetet under riks-dagsbehandlingen verka för korrigeringar?

Svar: – Nog skulle det ju vara litet märkligt.

Fråga: Varför måste rektor vara utomstående och utrustas med VD-befogenheter?

Svar: – Världen förändras så snabbt att den operativa ledningen måste kunna fatta snabba och svåra beslut.

– Rektor får inte hindras av samfundets förändringsmotstånd.

– Visst har våra rektorer även under det gamla systemet varit alldeles utmärkta, men en utomstående kan säkert se de stora linjerna bättre.

– Det är inget problem, för det är ju klart att styrelsen väljer en bra person till rektor.

Fråga: Varför måste det upprättas ett rent linjeledarsystem där de representativa organen fråntas all väsentlig beslutsrätt?

Svar: – Ledarna kommer säkert att lyssna till fakultets- och institutionsråden.

– De representativa organen är härda för förändringsmotstånd.

Fråga: Varför kan inte kollegiet välja rektor?

Svar: – Det är ju styrelsen som bär det ekonomiska ansvaret och den måste ha förtroende för rektor.

Fråga: Varför kan inte dekanus och institutionschefer väljas av de representativa organen på resp. nivåer?

Svar: – De högre cheferna måste ha förtroende för de lägre. Det är klart att det är bra om dekaner och institutionschefer dessutom har samfundets förtroende, och så blir det nog säkert, för alla arbetar vi ju för universitetets bästa.

Fråga: Varför är det sådan brådska med lagen?

Svar: – Det har inte funnits någon brådska, utan allt har upprepade gånger sänts för utlåtanden (*Utlåtanden lämnar dock sällan några spår i universitetets ställningstaganden. KD.*)

– Om lagen inte godkänns under nuvarande regeringsperiod försitter vi en unik chans som inte återkommer på mycket länge (*Varför det?. KD.*)

Fråga: Varför måste akademitjänsterna överföras till universiteten?

Svar: – Det kan ju inte vara motiverat att "en annan arbetsgivares" personal arbetar i universitetens utrymmen och med deras apparatur (undervisningsminister Henna Virkkunen).

Hur mycket ledning behöver universitet?

Jag har velat belysa hur litet av substans som blivit sagt till försvar för de föreslagna förvaltningsmodellerna. Om man antar att alla människor alltid är förnuftiga och det inte finns betydande intressemotsättningar, fungerar förstås i stort sett vilken förvaltning som helst. Men man kan inte utgå från det antagandet.

Den kritiska diskussionen har ändå knappast gått alldeles spårlöst förbi. Tack vare den kommer troligen Helsingfors universitets förvaltningsinstruktion att bli lite bättre än den annars hade blivit.

Jag tror det farligaste i den föreslagna reformen är illusionerna om Ledarskap som svar på de utmaningar universitetsväsendet står inför. Där är Finland visserligen snarast drivved i en EU-ström, där regeringarna vill koppla ett starkare grepp om högskoleväsendet i den ekonomiska konkurrenskraftens (förmodade) intresse.

Att själva universitetsledningen flyter med har säkert delvis psykologiska orsaker. Kanslerer, rektorer och dekaner har tyckt sig veta vad som bör göras och har upplevt en frustration över hur litet de får igenom. Ändå kan trögheten i systemet ibland i själva verket vara en välsignelse. De kortaste perioder över vilka flera av universitetens centrala funktioner alls kan bedömas är i storleksordningen 10 år. Vad som är verkligt betydelsefullt inom grundforskning framträder ofta först efter ännu längre tider. Det finns inga sätt att påskynda det här, inte ens genom en massa ”internationella utvärderingar” som vanligen bara ger de resultat man beställt.

Mer generellt tycks de som valt förvaltningsbanan lätt drabbas av ett ”administrativt syndrom” som innefattar både närsynthet och hybris. Närsyntheten består i att organisationsmodeller och flödesdiagram blir verkligare än själva substansen. Boxar och pilar ritas om innan konsekvenserna av föregående ommöblering hunnit framträda. Forskning och undervisning har ändå

alltid utvecklats enligt sin egen logik: brutit nya stigar och etablerat samarbeten oavsett organisatoriska skrankor, ibland också slocknat fastän organisationerna varit gynnsamma. Den närsynte administratören är ofta nöjd då han borde vara bekymrad och bekymrad inför skenbara problem. Hybrisen å andra sidan består i idén att all verksamhet behöver styrning av en alldeles speciell kompetens kallad Ledarskap, upplyst av strategiska insikter som saknas i forskarkamrarna och på laboratoriegolvet. Det är detta universella ledarskap man nu vill utrusta med effektiva instrument, inklusive (via den nya finansieringsstrukturen) den yttersta beslutsrätten över vilken forskning som får bedrivas inom en universitetsinstitution. Förskjutningen av beslutsfattandet från de kollegiala organen till linjeledarorganisationen är sannolikt en fråga av mycket större betydelse än t.ex. styrelsearitmetiken.

Bland de officiella motiveringarna för den här typen av förvaltning finns en snarast neurotisk föreställning om att grundforskning och motsvarande utbildning ”numera” måste kunna svara med snabba administrativa beslut på utmaningarna från en dramatiskt föränderlig omvärld. Man kunde tvärtom hävda att universiteten som svar på osäkerhet borde tillämpa en försiktighetsprincip med minimal formell ledning. Strängt taget är det inte *universiteten* som ”resultatenheter”, utan deras respektive verksamheter på skilda och mycket olika områden som ska konkurrera, växa eller krympa. Grundutbildningen måste antagligen fortsättningsvis regleras av vissa kvantitativa målsättningar från statsmaktens sida. I övriga avseenden skulle den bästa universitetspolitiken antagligen vara att utöka och stärka den typ av finansieringssystem som Finlands Akademi nu representerar: riksomfattande, öppet konkurrensutsatt och med genuin sakkunnigbedömning.

Kristian Donner.

Futuristisk föda

Framtidstron fyller jämna år. Det var på senvintern 1909 futurismens överstepräst Filippo Tommaso Marinetti gjorde upp grundritningarna för sin ism, modernitetens bejakare framom andra. Den var inte bara hastighetens och aggressivitetens härold utan också kvinnoföraktets och mussolinismens. Den dödförklarade gamla och spattiga dimensioner som tid och rum. Dess första manifest publicerades i *Le Figaro* men den var i hög grad norditaliensk. Den sekeljubilerar och minns sin mandom på många håll i år. En storstatlig utställning äger rum i Palazzo Reale i Milano, dess födelseort i februari-juni 2009.

Den milanesiska utställningen har många dygder. Icke minst börjar den tidigt och slutar sent och ger därmed rörelsen inte bara en levnadshistoria utan också en begriplighet: den tar vid innan den futuristiske vildbasaren föds och den slutar efter honom, ger honom också förhistoria och efterkommande. Den visar också, åskådligt, att rörelsen i huvudsak, för att tala i tempusformer, var presentistisk. Mest gick den ut på att bejaka nuet. Ibland gjordes det mest effektfyllt genom att man dödförklarade dået. Enklast skedde det genom att skriva ner det förflutnas, det nästan sjunknas sinnebild: *Contro Venezia passatista* hette manifestet där det gjordes (1910). Egentligen var det bara i sina visioner om stadsgestaltning som futurismen var utopisk, hävdar utställningen. I övrigt räckte det med de sinnebilder för snabbhet som redan fanns, som lok, flyg, radio.

En tanke om det tidiga nittonhundratalets mångförgrenade konstrevolution som lite lojt har knäsatts är att den manifesterade sig mellan åren 1909-1924, att den alltså ryms inom femton år. Tanken kodifierades t.ex. i Gunnar Qvarnströms förträffliga, fyra delar starka utgåva *Modernerna manifest*, från 1973, som rör sig mellan

just dessa gränsar.

Visst stämmer de i huvudsak, också för futurismens del. I stort sett hade man hunnit örfla den allmänna smaken så långt det ansågs av nöden redan innan första världskriget var över. Ett futuristmanifest med örflande i rubriken avgavs f.ö. 1912, men det var ryskt. På utställningen i Milano ser man inte mycket av sådana fjärran företeelser: här är både Rom och Paris provins och Ryssland ligger bortom synranden.

De futuristiska manifest som skrevs efter kriget och fram till tidigt trettioital bars upp mer av ett slags kompletteringsiver än av kreativitet och omstörtarvilja. De handlade om subgenrer, om man så vill, om den taktila teatern (1924) eller futuristisk sakralkonst (1932). Från 1932 härrör sig också en text om *l'aeropittura* (flygmåleri), och exemplen visar vilket radikalt nytt seende detta medförde. Tidigare hade bara gudar haft tillgång till sådana hisnande nersiktsperspektiv. *Star Wars* har normaliserat det för oss, men de hade nog lärt av miraklen i Milano.

Till utställningen har utgivits en femkilosvolym med bilder samt en mer bärbar bok med texter. Den bärbara, *Manifesti futuristi*, red. Guido Davico Bonino (RCS Rizzoli Libri, Milano 2009), innehåller ett trettioital manifest. Jag vill dröja vid ett, som vår matglada samtid gör särskilt aktuellt. Det må härmed inta sin plats mellan Jamie Olivers kokböcker och alla dessa manualer om hur man gluffar sig slank. "Manifest för det futuristiska köket" heter det, författat av Marinetti själv och tryckt i *Gazzetta del Popolo* i Turin 1930. Det sena årtalet till trots var det ett gammalt futuristiskt intresse som där kom till uttryck. Den första futuristmiddagen hade avänts i Trieste 1910. I ett annat kvällsmål, i Buenos Aires 1926, deltog den unge Jorge Luis Borges. Många andra konst-ismer har kommit

ihåg kokkonsten. Guillaume Apollinaire publicerade 1913 manifestet "Le cubisme culinaire" i en parisisk tidskrift. Till exempel.

"Vi tänker, drömmer och handlar i enlighet med vad vi dricker och äter." Det handlar om gastrokemi, skriver Marinetti. Han finner att det italienska köket måste totalrenoveras. Inledningsvis är det uppenbart att italienarens främsta fiende är pastan. Det är av vikt, bokstavligen, att han inte äter sig kubiskt massiv och kompakt. En italiensk stofthydda bör vara avpassad för framtidens tåg, som tillverkas av aluminium och är lätta, inte tunga av järn trä stål som i dag. (Marinetti skyr kommatecken.) Och i den världsbrand en framsynt futurist ser komma – ser fram emot – är det de snabba och spänstiga som avgår med segern.

Möjligt är, att engelsmannen föryngras av sin rostbiff och stockfisk och tysken av sin surkål, men italienarens absurda pastadyrkan måste avskaffas. Pasta gör trög. Pasta trycker man in, man tuggar den inte, kroppsorganens arbetsfördelning blir fel och härav följer trötthet, pessimism och neutralism. Nej, ris ska det vara, god inhemsk föda som man sätter tänderna i.

I väntan på de närande piller som inom kort ersätter konventionell mat ges sedan detaljerade recept på futuristiska rätter, t.ex. Alaskalax i solstrålar med marssås. Inför taffeln gäller en huvudregel om absolut originalitet och om harmoni mellan glas porslin dukning och rätternas smaker och färger. Alla sinnen deltar i måltiden. Kniv och gaffel avskaffas till förmån för plastiskt uppbyggda födokomplex som kan avbetas utan instrument. Detta möjliggör "prelabial taktil njutning" (citat). Varje rätt bör föregås av en doft som sprids för att förbereda smaksensationen och som nogsamt fjärras per fläkt inför följande rätt. Middagsgästernas nyfikenhet och fantasi stimuleras även på andra sätt. Manifestet anger i punkt nio att näsa och ögon mellan rätterna bör snabbexponeras både för sådan mat som sedan serveras och sådant som går näsa och ögon förbi oserverat. Det retar aptiten.

I punkt sju – totalt är de elva – förvisas all väl-talighet och alla politiska ämnen utan krus från bordet. Fast fan tro't, med den svadan.

Clas Zilliacus

Då rektor Therman åkte på pappas cykel till Krigsansvarighetsdomstolen

Vi bodde i Kronohagen i Helsingfors under krigsåren och de efterföljande tunga åren. Jag upplevde på nära håll de stora ryska bombanfallen mot huvudstaden i januari – februari 1944. Då min bror föddes måste hela familjen på vägen hem från sjukhuset gå ned i bombskyddet under Storkyrkan. Vårt grannhus på Mariegatan brann ned efter ett bombträff. Då var vi en hårmsån från döden.

När min mamma följde mig till Annegatans folkskola under det första skolåret minns jag hennes förvåning över att kommunistledaren Hertta Kuusinen så ofta sågs gå in till den allierade, men i praktiken sovjetiska kontrollkommissionen på hotell Tornö. Mamma passerade hotellet två gånger per dag till och från Tomtebo barnträdgård på Fredriksgatan så hon kunde göra sina iakttagelser. ”Behöver hon springa där så ofta” var en replik som jag minns från den tiden. Hon fördömde det inte mera än så, men tyckte att det var onödigt fjäskande för ryssarna.

Min pappa arbetade på hemmafronten då hans insats behövdes som kranförare i hamnen, där man ofta lossade och lastade fartygen nattetid. Han hade ett unikt mörkerseende som gjorde att han inte togs ut i fronttjänst. En gång lyfte han med kran ett flygplan från ett fartyg. Det kom till och med i tidningen som ett bevis för att han gjorde sin insats för landets försvar. Det gjorde mig lite stolt i den fåtaliga kamratkrets som fanns kvar i stan. Det räckte väl en vecka sedan var det glömt.

Pappa hade sett de ryska bombplanen stryka fram över horisonten. Jag tror inte han var varken imponerad av eller rädd för dem. Luftartilleriet var rätt effektivt runt Helsingfors där man också

tände eldar i markerna utanför stan. Därmed lurade man en del av bombplanen att fälla sin last innan de kom in över Helsingfors. Jag minns en av hans fåordiga repliker efter kriget. ”Ryssarna kommer inte att sticka in sin näsa en gång till i det här landet”. Han var säkrare på sin sak än många militärstrateger och politiska observatörer som ju ofta vacklade i sina bedömningar.

En dag ringde rektor Tor Therman på vår dörr på Mariegatan 13. Han ville köpa pappas gamla cykel som var till salu genom en annons. Att mina föräldrar kände igen honom kan bero på att han förekom på bild i tidningarna som medlem av Krigsansvarighetsdomstolen 1945–46. Mamma kan också ha känt till honom tidigare då hon följde med vad som hände inom skolväsendet. Alltnog, cykelaffären gjordes upp, jag stod i tamburen då Therman satte fast byxklämmorna, bar ut cykeln och åkte iväg. Jag föreställde mig att han tog sig till Krigsansvarighetsdomstolen i Ständerhuset på pappas cykel. Vad skulle han annars använda den till? Kanske gjorde han senare någon vårutflykt till Brunnsparcken för att skingra tankarna efter ett synnerligen tungt värv. Vid knappt fyllda tio år visste jag i stort sett vad domstolen sysslade med.

Då tycker jag mig ha varit före min tid jämfört med många jämnåriga som sändes som krigsbarn till Sverige. Men alla upplevelser i barn- och ungdomsåren är viktiga. Jag fick den vägkost hemifrån som behövdes för att bli den politiska observatör som blev grunden för mitt yrke. Det gäller att hålla sig till fakta, värdesätta närståendes och egna iakttagelser, lyssna och inte gå händelserna i förväg, att undvika spekulationer.

Ifråga om utrikespolitik blev jag realist. Den stora frågan för mina samtida var givetvis förhållandet till den stora grannen i öster. Jag ansåg att man inte behövde vara rädd för ryssarna men att det var hälsosamt att ha en viss respekt för ett stort grannland, som vi ständigt hade varit i konflikt med, för det mesta utan vår förskyllan.

Rädslan för ryssen föreföll att vara rätt utbredd efter kriget i landet. Det var många som trodde att en anslutning till Samfundet Finland-Sovjetunionen skulle bli deras räddning. Förmögna bekanta berättade senare att de hade allt planlagt för att resa till Sverige, ”vi hade silvret nedpackat”, som de uttryckte det. I vår familj hade vi inte silver som vi behövde oroa oss för. T.o.m. Mannerheim skickade ”känsliga papper” till släktingar i Sverige. Han ville flytta huvudstaden från Helsingfors som då låg inom räckhåll för det ryska artilleriet i Porkkala som ryssarna enligt fredsavtalet hade tilltvingat sig som militärbas. Men då sade statsminister Paasikivi nej med den realistiska motiveringen att det skulle orsaka panik i landet.

Paasikivi hade som mål att skapa förtroende för finsk utrikespolitik i Sovjetunionen. Det lyckades såtillvida att man i Kreml småningom trodde honom. Det viktigaste var att han hemma bidrog till den grundtrygghet som trots oroliga tider rådde i landet. Hemmakommunisterna må ha rest ragg hur mycket som helst åren 1944–48. Det var i sista hand Paasikivi som garanterade samhällsfreden. Han talade ofta om Sovjetunionens legitima defensiva intressen i förhållanden till Finland. Det var inte alls säkert att det var Kremls egentliga intentioner. Ända sedan Lenins tid fanns det en dröm att världsrevolutionen skulle svepa också över Finland. Våra hemmakommunisterna trodde länge att Röda armén efter kriget skulle stöda en ockupation av Finland men de blev slutligen lämnade ensamma att försöka, vilket misslyckades. Kreml accepterade slutligen Paasikivis tes om ”de legitima defensiva intressena” från Sovjets sida.

Det förekom från rysk sida budskap som stod i konflikt med varandra. Man skulle på allt sätt ge uttryck för stor vänskap mellan det ryska och finska folket. Många emissarier som Kommissarov betonade starkt biståndspaktens bestämmelser från 1948 som det orubbliga fundamentet för finsk politik. Vid den s.k. nattfrost 1958 avbröt ryssarna handelsförhandlingarna och tog

hem sin ambassadör från Helsingfors. Regeringen Fagerholm såg sig tvungen att avgå. Vid internationella konflikter som Ungern-krisen 1956 och Pragkuppen 1968 skärptes det ryska tonläget. Det gjorde president Kekkonen så uppbragt – det må ha varit spelat eller ej – att premiärminister Kosygin kom till Finland för överläggningar med Kekkonen. Det lugnade läget.

Det är klart att de motstridiga budskapen skapade komplex bland många i Finland. Kunde man överhuvudtaget lita på ryssarna? Det fanns historiska orsaker att misstro dem. Man fick inte veta vad som egentligen hände i Kreml. ”Kremnologer” världen över spred en blandning av sanning och rykten, som lade grunden till misstänksamhet mot Finlands utrikespolitik. Det var i synnerhet fallet när kritiken växte mot Willy Brandts Ostpolitik i Västtyskland. Finland utnyttjades som varnande exempel.

Kekkonen utverkade erkännande av Finlands neutralitetspolitik hos de ledande västmakterna – USA, England och Frankrike trots att det höjdes varnande röster i hemlandet, framför allt senare, mot anslutningen till EES-avtalet. Efteråt ter det sig nästan obegripligt att en ung generation där somliga blev ledande politiker inte insåg avtalets ekonomiska betydelse för att hålla hjulen igång i näringslivet. Det gällde jobben, för att säga det enkelt. Det insåg Kekkonen medan de inrikespolitiska motståndarna enfaldigt resonerade att arbetslöshet var att föredra framom den farliga västanknytningen.

Kekkonen skapade en ram kring sin utrikespolitik som han kallade den ”den finländska paradoxen”. Den gick ut på att ju bättre Finland i egenskap av fredlig granne lyckades vinna Sovjetunionens förtroende, desto bättre var våra förutsättningar för ett nära samarbete med länderna i väst. Paradoxen framförde Kekkonen framför allt där den gjorde intryck – i ett tal i Washington 1961. Sovjet kom inte åt att avföra paradoxen från den politiska agendan trots att stormakten genom ”notkrisen” samma år också försökte dämpa Finlands neutralitetspolitik. Jag råkar från en trovärdig källa veta att Kommissarov, egentligen Juri Derjabin, beklagade sig för en västdiplomat att Kekkonen var en för svår motståndare för honom. Ryssarna fick nöja sig med att säkra Kekkonens återval 1962. Kanske trodde de att det var deras förtjänst. Illusioner kan vara till nytta i politiken.

Ryssland kan ibland vara steget efter i sitt utrikespolitiska agerande. När Finland ansåg sig vara neutralt, ville ryssarna kalla det ”strävan till neutralitet”. När vi genom anslutningen till EU deklarerade oss alliansfria var ryssarna beredda att acceptera oss som ett neutralt land. Nu har de snart varnat oss en gång för mycket för en eventuell anslutning till Nato, visserligen med tillägget att vi själva avgör frågan.

Snart går det inte att bortförklara intresset eller ointresset för Nato i Finland. Båda riktningarna har egentligen hur paradoxalt det än låter hög prioritet i landet. Den del av befolkningen som inte alls vill bestämma sig är antagligen i minoritet. Det kan stå oss dyrt vilken väg vi än väljer. Om vi ansluter oss till Nato kan vi få betala ett politiskt pris i form av försämrade relationer till Ryssland och kanske en dag tvingas ingripa i försvaret av Estland. Om vi väljer fortsatt alliansfrihet blir det en ekonomisk börda att hålla vår egen försvarsmakt på en hög teknologisk nivå.

Hittills är människorna i landet vana vid att utrikespolitiken kan skötas på bekostnad av säker-

hetspolitiken. Det visade förre utrikesministern Erkki Tuomiojas försök att urvattna den säkerhetsklausul som kommer att ingå i EU:s Lissabon-fördrag om det slutligen godkänns efter en ny folkomröstning på Irland. I Finland har man på vissa håll pekat finger åt Danmark för det undantag som landet fick ifråga om EU:s utrikes- och försvarspolitik – att ställa sig utanför den militära dimensionen som drogs upp i Amsterdamfördraget. Varpå Nato väljer den danske statsministern Anders Fogh Rasmussen till ny generalsekretare! Det ökade i ett slag Danmarks specifika vikt i det internationella samfundet. Också den militära integrationen mellan EU och Nato fortsätter allt intensivare, oberoende av Finlands ställningstagande.

Det är delvis följande generation i vårt land som får avgöra frågan om Nato efter 2012, säkert väl medveten om att Ryssland försöker återta sin forna stormaktsställning. Det kommer inte att göra våra bekymmer mindre.

Tom Söderman

Om Söderlings mellanösternmetaforer

Läste Nya Argus' huvudredaktörs Trygve Söderlings ledare "Mellanösternmetaforer" i årets första nummer. För en som förhåller sig positivt till staten Israels existens är det svårt, om inte omöjligt, att polemisera mot påståendena i Söderlings text.

Artikelns premisser framgår tydligt av satsen: "Israel ockuperar de facto hela Palestina – Gaza och Västbanken är bara interna behållare för en etniskt utrensad, oönskad problembefolkning." Betyder inte detta ställningstagande, att Nya Argus' huvudredaktör (i likhet med Hamas) ifrågasätter Israels rätt att existera som judisk stat? I samma anda likställer Söderling Israels förhållningssätt gentemot palestinierna med nazisternas förhållningssätt mot judarna.

Med sådana utgångspunkter, och "metaforer", upphör möjligheten till en meningsfull diskussion.

Michel Grünstein

Artikeln gav exempel på tankefigurer, många sinsemellan motstridiga.

Textstället Michel Grünstein citerar visar att den slutsats han drar är en övertolkning. Att konstatera ockupationen och den etniska rensningen av Palestina är däremot knappast kontroversiellt.

Trygve Söderling

En stiliserad Fröken på Svenskan

Martin Lamms omdöme om Fröken Julie, i *Det moderna dramat 1830-1930* (1948), som Strindbergs ”yppersta kvinnogestalt” torde fortfarande stå sig. Resultatet av fjorton intensiva arbetsdagar, bakom vilket tre kvinnogestalter enligt Olof Lagercrantz rör sig, drottning Mathilde Caroline, grevinnan Frankenau och friherrinnan Siri von Essen. Av dessa var den sistnämnda som bekant Strindbergs första hustru och en ständigt återkommande figur i hans författarskap – måhända ingenstans synad med samma skräckblandade besatthet som i *Fröken Julie* (1888), enligt Lagercrantz i hans Strindbergsbiografi ”byggt med en fasthet som kontrasterar mot det kaos under vilket det föddes”. Och, vill jag tillägga, mot det kaos vilket varje ögonblick präglar dramats maktkamp mellan högt och lågt, nytt och gammalt, man och kvinna, med herrar Darwin och Nietzsche som frätande bottensats.

Ett drama som *Fröken Julie* låter sig med fördel tolkas i de mest skiftande termer, från psykologiserande naturalism till mer eller mindre typiserade varianter av expressionism och symbolism. Min föregående upplevelse av stycket, spelat 1997 i Visby på Länsteatern på Gotland, i regi av Örjan Herlitz, var av något genuint hemvävt, en möjligen i överkant följsam tolkning av författarens intentioner. Men utanför teatern blommade Nordens midsommar, och mot den hade alla portar slagits upp.

Den kväll jag såg Anna-Mari Karvonens iscensättning av *Fröken Julie* på Svenskans Miniscen, föll ett iskylt vårregn utanför teatern. I upptakten ljud fågelsång, men denna ansats till midsommarstämning kom snabbt av sig. Realism är inte dagens teaterspråk, allra minst då gamla klassiker sätts upp – det visade också Piotr Chodźinski *Hedda Gabler*, uppfört föregående spelår på samma scen. På sitt sätt första akten i ett

nordiskt kvinnodrama, vars andra akt nu utspelas, med Alma Pöysti i titelrollen, sekunderad av Niklas Åkerfelts Jean och Silva Lillranks Kristin. Jeans fästmö fram till katastrofen - och förmodligen också efter denna. Kanske är den förryckta frökens undergång på midsommarnatten strängt taget en angelägenhet som bara rör henne själv? En dekadent aristokratis sista dödsryckning.

Den aristokratiska dimensionen är dock nedtonad, grevens kök med sina blänkande koppar-kastruller är ombyggt till likkistlager. Eller hur bör de avlånga lådorna förstås? Diverse föremål lyfts upp ur några av dem, grevens stövlar (dessvärre av plebejiskt gummi), vinglas, ölbuteljer. Hanna Käyhkös originella scenbild innehåller därutöver i fonden en port, som under spelets gång aldrig öppnas. Sartres *Lyckta dörrar* med ädlare ornamentik? Som ironiserande kommentarer till författarens anvisningar projiceras ett antal av dessa på vägg och öppnade lock. Också Niklas Åkerfelts övertydliga diktning av ett i dag ålderdomligt språk hade en hånfull klang. Mot hans retorik ljud damstämmorna med större naturlighet.

Alma Pöysti bjöd på en ljus och ren apparition, både i elegant grevinnestass och – som markering av frökens platta fall – i vad som kunde ha varit hennes privata underställ. Med all sin charm lyckades hon dock inte helt gestalta ett komplexknippe i vars panna någon tryckt stämpeln Aspergers syndrom, delvis väl på grund av Niklas Åkerfelts överlägset starka utspel, raljant, arrogant, aggressivt, sällan ömt. Sällan ödmjukt och underlägsenhetsmedvetet; men så fick publiken mycket riktigt förgäves vänta på den skarpa klangen från grevens klocka.

Något klassdrama från en tid som flytt är inte *Fröken Julie* på Mini, snarare en sentida rela-

tionstragedi med hård stilisering och – som i *Hedda Gabler* – ett ryckigt, närmast kalejdoskopiskt förlopp. Fram till det ambivalenta slutet, enligt givna anvisningar hur som helst med nödig inlevelse gestaltat av en trio talangfulla aktö-

rer. Utan personlig skuld till de brister i överensstämmelse mellan text och tolkning som någon gång skorrade i ögat.

Nalle Valtiala